

postoj k ženám je méně sobecký než postoj jeho předchůdců; kdežto totiž Tibullus a Propertius chtějí milovanou ženu vlastnit, Ovidius — jak se zdá — pohlíží na všechno spíše z hlediska ženy a snaží se učinit ji šťastnou. Mezi Tibullem a Propertiem není však podle autorky v tomto směru další rozlišení možné. Dále se v této kapitole S. L. zabývá „zbožňováním“ milované bytosti a sexuální stránkou lásky. Upozorňuje, že u Tibulla hraje fyzická láska na rozdíl od Propertia a Ovidia významnou roli pouze v elegiích, které se obírají láskou homosexuální. A té právě věnuje autorka podrobněji svou pozornost v kapitole čtvrté (str. 217—225).

V druhém oddíle knihy je rozebírán postoj elegiků k manželství (str. 226—247). S. L. zde ukazuje na Tibullův kladný vztah k manželství, a rovněž i na to, jak důležitou roli hrála u tohoto básníka duchovní stránka lásky. Propertiův postoj k manželství se postupně vyvíjí od silné negace k postoji příznivějšímu, což autorka vykládá jakožto vliv Augustův.

Hlavní závěry práce jsou shrnuty na str. 248—251 a umožňují čtenáři rychlou orientaci v celé studii. Dále pak následuje seznam zkratk, obsáhlá bibliografie (str. 253—261) a různé indexy (str. 262—288). Publikace působí příznivým dojmem díla s jasnou koncepcí, postaveného na solidních materiálových základech.

Dagmar Bartoňková

Saara Lilja, Terms of Abuse in Roman Comedy, Annales Academiae Scientiarum Fennicae B 141, 3, Helsinki 1965. Stran 117.

Kromě své publikace *The Roman Elegists' Attitude to Women*, kterou jsme výše recenzovali, vydala S. L. v témže roce i publikaci další, v které se zabývá nadávkami v římské komedii. Toto téma bylo již několikrát zpracovááno, a to jak pro komedii římskou, tak i řeckou, takže autorka měla možnost navázat na celou řadu starších prací, jako jsou např. studie *G. Fridbergové, G. Hofmanna, J. B. Hofmanna, A. Müllera, P.—J. Miniconiho* či *F. H. Reimerse* apod.

Autorka zakládá svoje zkoumání na rozboru dvaceti úplných her Plautových, šesti Terentiových a příležitostně i fragmentů z Plauta (Lindsay II) a ostatních komiků (Ribbeck). Pokud jde o řecké vzory, věnuje svou pozornost speciálně Menandrovu *Dyskolu*, jediné hře, která se od Menandra zachovala v úplnosti, ale i jeho neúplně dochovaným hrám *Epitrepontes*, *Perikeiromene* a *Samia* a rovněž některým dalším Menandrovým zlomkům. S. L. si ovšem velmi dobře uvědomuje, jak neprozetitelné by bylo činit na základě tohoto poměrně skrovného řeckého materiálu nějaké dalekosáhlé závěry, a uvádí, že např. *F. Wilamowitz-Moellendorf* byl přesvědčen o tom, že termínu *τάλας* se užívalo v Nové komedii pouze ve vztahu k ženám, avšak po objevení Menandrova *Dyskola* v r. 1959 se ukázalo, že toto tvrzení bylo mylné.

Celá publikace je rozdělena do tří kapitol. Předchází jim stručný úvod (str. 5—8), v němž autorka mimo jiné probírá některé starší názory. Tak např. projevuje nesouhlas s *Miniconiho* prohlášením, že společenská klasifikace nadávek v článku *A. Müllera, Die Schimpfwörter in der römischen Komödie, Philologus, N. F. 26 (1913), 321 nn.* je dnes pro nás bez významu.

V první kapitole (str. 9—51) zkoumá nadávky z hlediska lingvistického. A tu je zapotřebí zmínit se o tom, v čem se liší autorčino pojetí např. od pojetí *Müllerova* nebo *Miniconiho*. Tak *Müller* si všímá pouze těch slov, která jsou přímo někomu adresována; stranou jeho zájmu zůstávají tedy výrazy, které jsou obsaženy např. u Plauta, *Cas. 158 nn.*, „*Faciám uti proinde ut est dignus vitam colat, Acheruntis pabulum, flagiti persequentem, stabulum nequitiae*“. Na druhé straně *Müller* zase přihlíží k výrazům, které samy o sobě nadávky nejsou, takže na rozdíl od S. L. bral v úvahu i Plautovy časté obraty typu „*satin tu sanus es?*“, „*sanam (sanam) es?*“, „*insanis?*“, „*hic homo sanus non est...*“ A *Miniconi* zahrnuje do svého zkoumání navíc i vlastní jména jako *Vaniloquidorus*, *Virginisvendonides* i pejorativní adjektiva typu *mendax*, *falsidicus*, *multi- loquus*. Autorka s tím projevuje nesouhlas a dále mu mimo jiné vytýká i to, že vynechává celou skupinu slov jako *bellus* a *bonus*, jež v ironii mohou být míněny jako nadávky. Tady se však dostává sama do určitého rozporu, neboť výrazy jako *bellus* a *bonus* nejsou vlastně nadávky samy o sobě (srov. shora náš výklad o výrazech *sanus*, *insanus*). My sami bychom považovali za nejspřávnější zařazovat mezi „*terms of abuse*“ všechna slova, která jsou podle kontextu skutečně jako nadávky míněna, i když je pochopitelné, že na mnoha místech, zvláště u Plauta, musí být posuzování nutně subjektivní. To S. L. také správně zdůrazňuje na str. 12 nn.

V další části první kapitoly pojednává autorka o různých typech nadávek z hlediska obsahového a na str. 30–35 v této souvislosti ukazuje, jak velkým zdrojem pro nadávkové metafory bylo pro římskou komedii království zvířat. Zajímavé je zjištění, že Terentius, nehledě k termínu *belua*, užívá pouze dvou zvířecích jmen jako nadávek, a to výrazů *asinus* a *canis*, kdežto slovník Plautův byl v tomto směru daleko bohatší. V části pojednávající o abstraktních jménech upozorňuje autorka na to, jak velké množství abstrakt se v římské komedii užívá jako nadávek na místě adjektiv; obecně se totiž soudí, že v archaické latině byl počet abstrakt velmi nízký a že se zvýšil vlastně až za Cicerona. Pokud jde o výrazy, jimž dnes již v římských komediích nerozumíme, připouští S. L. pravdivost Miniconiho závěru, že přesný význam některých termínů užitých v komedii Poenulus nebyl divákům jasný již v době Plautově (jde např. o výrazy *gugga*, *migdilibs*; u Terentia se prý to týká pouze výrazu *silicernium* — Adelf. 587). Na závěr první kapitoly pojednává autorka o řeckých elementech a předem připomíná, že je někdy velmi obtížné, ne-li vůbec vyloučené, rozeznat, zda bylo to či ono slovo řeckého původu již v době Plautově a Terentiově v obecném užívání, anebo zda bylo z řečtiny převzato přímo básníky samotnými. Autorka tu probírá jednotlivé termíny, ať už jde o výpůjčky, slova hybridní či kalky apod., a dochází k závěru, že na rozdíl od Plauta se u Terentia objevuje pouze jediný výraz, kde se vůbec dá počítat s nějakým řeckým vlivem, totiž slovo *sacrilegus*.

V druhé kapitole (str. 52–77) se pojednává o společenském pozadí nadávek v komedii. Již článek Müllerův jasně prokázal, že v římské komedii se nejvíce laje v těch scénách, kde vystupují otroci. U Terentia jsou otroci po této stránce zdrženlivější, a to bývá zpravidla přičítáno věrnému Terentiovu lpění na řeckém originálu. Tento názor S. L. plně nesdílí a odkazuje na badatele zděrazňující nezávislejší postavení otroka v Athénách ve srovnání s Římem a s jistou výhradou uvádí jako možné řešení názor T. Franka, podle něhož chce Plautus intrikami otroků urychlovat děj.

Hned po otrocích je v římské komedii nejvíce spíláno kuplířům. Přestože byli svobodnými občany, jejich společenské postavení bylo tak nízké, že např. parazit Curculio, který sám nebyl nijak vysokého postavení, si může klidně dovolit častovat je nevybíravými výrazy. Podobně se laje i kurtizánám a prostitutkám. Ale nadávek se často dostává i zamilovaným ženatým starcům, a to nejen od jejich žen, nýbrž i od jiných lidí, neboť pro skladatele komedií je láska výsadou mládeže.

Zajímavá je otázka, do jaké míry nám může římská komedie napovědět, byly-li slovní urážky již za dob Plautových a Terentiových trestány. Podle zákona dvanácti desek smělo být trestáno pouze ublížení na těle a teprve v rétorickém spise ad Herennium, napsaném kolem r. 100 př. n. l. se praví: „*Iniuriae sunt, quae aut pulsatione corpus, aut convicio aures aut aliqua turpitudine ritum cuiuspiam violant*.” Výsledkem autorčiny úvahy je názor, podle něhož byly v Plautově době urážky zakazovány spíše zvykovým právem než nějakým psaným zákonem a že za těchto okolností vzájemné spílání lidí stojících na různých stupních společenského žebříčku, zůstávalo zřejmě bez trestu.

Třetí kapitola (str. 78–94) obsahuje nejprve statistické rozbory a po nich následuje pokus o zjištění stylistických rozdílů mezi Plautem a Terentiem; za jednu z nejnápadnějších diferencí považuje S. L. to, že Plautus má tendence spojovat několik termínů dohromady, zatím co Terentius klade většinou jednotlivé výrazy izolovaně. Autorka vyslovuje pochybnosti o tom, že by si Plautus a Terentius vždy dostatečně uvědomovali skutečnost, že slovník rozdílných společenských vrstev bývá odlišný, a soudí, že oba vtiskují svůj postoj — u Plauta vulgárnější, u Terentia vytříbenější — všem svým postavám bez rozdílu. Na str. 85–90 se pak věnuje pozornost nadávkám u Menandra a S. L. zde dochází k závěru, že Menandros Plauta v počtu užitých nadávek dokonce převyšuje (percentuální koeficient činí u Menandra 4 a u Plauta 3,5). Ovšem hojnost pejorativních adjektiv s méně expresivním efektem a na druhé straně poměrně malé množství jak abstraktních, tak konkrétních jmen, činí z Menandra autora dokonce zdrženlivějšího, nežli byl Terentius — nehovoře už vůbec o Plautovi. Menandros přitom, stejně jako Terentius, jen nerad spojuje dva či více termínů dohromady. V závěru kapitoly se pak autorka zamýšlí nad souvislostmi mezi Plautem a Aristofanem. Na str. 96–100 následuje potom seznam literatury a na str. 101–117 je připojen index zkoumaných nadávek.

Obecně lze říci, že autorčiny výklad se místy jeví dosti nepřehledně. Souvisí to jistě s tím, že S. L. vedle charakteristiky jednotlivých termínů reprodukuje názory jednotlivých badatelů a její vlastní závěry jsou pak leckdy příliš roztoušeny. Práci by prospěla vzhledem k povaze materiálu závěrečná kapitola, která by předchozí nové autorčiny postřehy shrnovala. Přes různé výhrady však musíme konstatovat, že jde o dílo pozoruhodné, které po mnoha stránkách doplní a rozšíří naše vědomosti o římské komedii.

Dagmar Burtoňková